

Abstrakt: Monografie se pokouší vymezit, co je to jáství a zda něco takového existuje. Zvažuje několik alternativních koncepcí jáství a argumentuje pro možnost, že jáství je „primitivním jástvím“, tedy psychofyzickým organismem, žijou lidskou bytostí. Kniha diskutuje také problémy s touto koncepcí spojené, zejména námitky prvních buddhistických autorů a v rámci západní filozofie pak námitky Davida Huma, částečně i Dereka Parfita. Nakonec je však shledáno, že koncepce „primitivního jáství“ odpovídá největšímu počtu hlavních požadavků a kritérií, které filozofie, věda, ale také tradice a „zdravý rozum“ (common sense) na jáství kladou. Jáství jakožto „primitivní jáství“ tedy není nejpravděpodobnější, ale rozhodně je nejpřijatelnější variantou toho, co by jáství mělo být.

Abstract: Monograph attempts to define what is self and whether such a thing exists. It considers several alternative conceptions of self and argues for the possibility that self is „primitive self“, therefore psycho-physical organism, living human being. The book also discusses the problems associated with this concept, especially the opposition of the first Buddhist authors and within Western philosophy then objections of David Hume, partly of Derek Parfit. Finally, it is considered that the concept of „primitive self“ corresponds to the largest number of major requirements and criteria that the philosophy, science, but also the traditions and „common sense“ impose on self. Self as „primitive self“ is not the most likely, but it is certainly the most acceptable variation of what the self would be.

Klíčová slova: subjekt, jáství, filozofie mysli, ego, vědomí, mozek, buddhismus, osobní identita

Keywords: subject, self, philosophy of mind, ego, consciousness, brain, Buddhism, personal identity

Namísto úvodu: cíl zkoumání

Cílem této knihy bude zjistit, zda je v současnosti možné něco považovat za jáství s jistou mírou přesvědčivosti a evidence. Nekladu si za cíl podat nutný důkaz toho, že jáství existuje. Spíše se pokusím zrekonstruovat podmínky a kritéria, která po jáství požadujeme a identifikovat objekt nebo typ objektu, který by těmito kritériím mohl dostat.

Mým záměrem bude ukázat, že podstatnou část kritérií, které na jáství klade tradice, „zdravý rozum“, umění, věda i filozofie, splňuje paradoxně to nejjednodušší, co bylo za jáství obvykle pokládáno vždy: tzv. „primitivní jáství“, tedy živý lidský psychofyzický organismus, živá lidská individuální bytost, lidský jedinec. Termín „primitivní jáství“ není můj vlastní, ale běžně se užívá ve filozofii myslí, i když spíše ve variantě „primitivní Já“ (Polák 2013, 228-234), čímž se myslí jáství základní, prapůvodní, jednoduché, triviální, samozřejmě (evidentně) dané. Filozof Jiří Holba mi v elektronické konverzaci nabídl variantu „jednoduché já“, zde se však přidržím termínu „primitivní jáství“, i když to znamená totéž. Vymezit přesně osobní identitu takového jedince je samozřejmě obtížné, a není to ani záměrem této knihy.

Proč se mluví o primitivním jáství? Protože jde o entitu, jejíž existenci každý uznává, byť si třeba může myslet, že jáství ve své nejvlastnější podobě je něco jiného. Primitivní jáství je tedy entita triviální, triviálně shledávana jako existující. Jinou otázkou je potom samozřejmě to, zda je to jediné jáství, které existuje a zda to vůbec je jáství. Všichni se však shodují, že organismy existují: v tomto smyslu jde o entity pokládané za triviálně existující.

O jáství primitivní jde i proto, že náš psychofyzický organismus je něčím, co za své jáství (či alespoň za něco, co má k jáství velmi silný vztah) pokládá téměř každý. Je to tedy jáství přirozené, základní, prapůvodní, jednoduché. Slovo „primitivní“ tedy znamená „triviální, základní, jednoduché“ apod.

Předkládaná monografie se spíše pokusí odpovědět na možné výtky vůči primitivnímu jáství, zohlední zásadní námitku Humovu, ukáže spojitost jáství a tzv. „vnitřní řeči/vnitřního hlasu“. Také v ní poukážu na alternativní koncepce jáství a vysvětlím, proč je nejvhodnější za jáství nepovažovat žádnou z nich, ale pojímat jako jáství právě primitivní jáství.

Lidé se odpradávná snažili pochopit, kým nebo čím jsou. Snad předkládaná kniha alespoň částečně na danou otázku odpoví.

1. Motivace: proč se zabývat problémem jáství

Ve filozofii existuje celá řada problémů, které jsou nevyřešené. Zdá se, že mezi ně patří i problém jáství. Pokračovatelé Davida Huma nebo Dereka Parfita by možná řekli, že je problém už vyřešený, ovšem pokračující diskuze ukazují, že není. Problém, který je vyřešený, nevytváří tak velké množství dalších a dalších studií a článků.

Proč však ze všech možných problémů, které nám současná filozofie i filozofická tradice nabízí, volit zrovna problém jáství? Proč si nevybrat problém jiný? Je snad tento problém v něčem zásadní, důležitý? Nebo je to spíše problém okrajový, případně patří ke standardním problémům, jakých filozofie nabízí velké množství?

Domnívám se, že problém jáství je zásadní problém. Domněnky však nestačí, pokusím se tedy nabídnout pro toto své tvrzení jisté argumenty.

Prvním důvodem je obyčejná lidská zvědavost: biologové upozorňují na to, že lidskému druhu na rozdíl od jeho opičích příbuzných zůstává i v dospělém věku zvědavost či zvědavost mláďat (Komárek 2008, 233-249). Proč se však zajímat právě o jáství a ne o cokoli jiného? Proč chtít poznat právě jáství?

Jednoduchou odpovědí je to, že jástvím jsme my samotní. Je jistě zajímavé poznávat okolní svět, poznat co nejpodrobněji prostředí, ve kterém se nacházím, zdá se však, že je důležitější poznávat sama sebe. Proč? Prvním důvodem je prostá intuice: představme si, že je zde svět (a on zde právě takový minimálně v jistém smyslu skutečně je), ve kterém se nachází celá řada objektů s velkým množstvím vlastností a vzájemných vztahů (objektem zde rozumím něco velmi obecného, tedy jakoukoliv entitu, „cosi, něco, věc“, takže i situaci, proces, děj). Který objekt bych měl zkoumat nejdříve či s největší důležitostí? Dejme tomu, že mezi objekty se nacházíme i my samotní. Neměli bychom potom nejdříve zkoumat sami sebe?

Jistě to není nezbytné, ovšem plyne to z přirozeného zájmu o sebe sama, z přirozené starosti o sebe sama, z určitého přirozeného sobectví či pudu sebezáchovy, který je zaměřený primárně na sebe sama. Jistě to neplatí obecně, nechci zde nyní prosazovat tezi, že všechny živé bytosti jsou přirozeně sobeckými, avšak zcela jistě platí, že všichni živí tvorové, nejen lidé, ale také zvířata, mají jakýsi silný zájem o sebe sama, zajímají se o vlastní přežití, prosperitu, zdraví, zmnožení vlastní moci či vlivu, o vlastní blaho. Neplatí to absolutně: víme, že většina zvířat (i lidí) se stará minimálně s velkou péčí také o své potomky. Ovšem i u nich platí, že se zároveň starají o sebe samé.

Někdo by snad namítl, že mnozí altruisté mezi lidmi (např. Dalajláma) se starají více o druhé než o sebe. Ale i u nich platí, že jistý zájem o sebe sama mají.

Prvním důvodem, proč zkoumat sebe sama, je tedy určitý přirozený zájem o sebe, který má každý živý tvor. Lze říci, že všechna živá zvířata i všichni lidé se o sebe jistým způsobem zajímají, mají o sebe starost a péči, byť může současně platit, že někteří z nich mají větší péči o jiné než o sebe: o své potomky, jiné příbuzné, příslušníky svého druhu, o svou komunitu, o příslušníky jiných druhů nebo třeba o celou planetu (v případě některých ekologicky zaměřených myslitelů).

Pokud bychom dokázali, že egocentrismus nebo dokonce egoismus je oprávněné či dokonce logicky nutné morální stanovisko, byl by zájem o jáství, jakožto o výsadní objekt našeho zkoumání, do značné míry ospravedlněn (i když ani zde ne nutně: i v egoismu může platit, že není třeba zkoumat, co jáství je, ale spíše to, jak má získat profit či nějakou hodnotu v obecném smyslu slova).

Toto však prokázáno není. Zatím je jasné jen tolik, že se všichni o své jáství určitým způsobem zajímají, ale není ani jisté, že se o něj zajímají více než o něco jiného. Navíc platí, že zájem o sebe sama není zaměřen na to, kdo jsem a jak nebo jaký jsem, ale spíše na to, jak pro sebe dosáhnout zisku, profitu, hodnoty, užítku.

Bez pochyby však platí, že většina živých tvorů se zajímá také o své vlastní blaho, spokojenost, štěstí nebo prosperitu a přežití. Je všeobecně uznáváno, že pud sebezáchovy je univerzálním a základním instinktem či pudem všech zvířat a lidí. K tomu, abychom zachovali sami sebe, abychom přežili nebo prosperovali, je bezpochyby vhodné sebe sama znát.

Ovšem je třeba také říci, že tento úsudek vychází z deskriptivní etiky, nikoliv z etiky preskriptivní: většina živých tvorů je nastavena k snaze přežít a získat pro sebe prosperitu či užitek, není však nutné, že by to tak logicky, metafyzicky a eticky i být mělo. Nelze z toho, co je, vyvodit také to, co být má. Samozřejmě tuto tezi dnes zejména mnohé naturalistické etiky popírají, ovšem minimálně bezpochyby platí, že vůbec není zřejmé, proč by z toho, co je, mělo být i vyvozeno, co být má, tedy určitá skutečně závazná, obecná a nutná objektivní etická hodnota.

Existuje tedy nějaký další důvod, proč zkoumat právě jáství? Zdá se, že mnozí filozofii odsuzují jako nedůležitou. Nedůležitá je pro ně zejména proto, že nemá vliv na praxi, na život, na naše jednání, chování či reagování v konkrétních životních situacích. Pragmatický proud by tedy chtěl, aby filozofie

byla co nejužitečnější, aby měla přímý vliv nebo dopad na praxi, na skutečný život. Aby nešlo jen o něco spekulativního, co nemá na život jednotlivce nebo celé lidské společnosti žádný vliv.

Jak je na tom z hlediska tohoto pragmatického přístupu k filozofii problém jáství? Zdá se, že poměrně dobře: chceme-li zkoumat, jak máme jednat, co máme dělat, je dobré zjistit, jaká je povaha toho, kdo jedná, kdo koná, kdo něco má či nemá dělat.

Možnou námitkou z pragmatické perspektivy by mohlo být to, že není důležité, jakou povahu má konatel, ale spíše samo konání, tedy co má být vykonáno a co vykonáno být nemá. Domnívám se však, že jedním ze základních předpokladů k porozumění tomu, co máme dělat, je pochopení, kým jsme my samotní.

Na to by mohl zastánce pragmatického přístupu k filozofii říci, že není vůbec zřejmé, proč zkoumat právě povahu konatele, toho, kdo jedná, zřejmé je jen to, že máme zkoumat, co máme dělat, tedy jakou praxi máme vykonávat. Mohl by tedy namítat, že otázky spojených s naší praxí je velmi mnoho, kupříkladu to, jaké jsou podmínky naší praxe, jaká je naše situace, naše prostředky, jaké by měly být cíle naší praxe, a že povaha konatele či jednatele je jen jednou z mnoha otázek a vůbec není tou nejzásadnější otázkou ke zkoumání.

Proti tomu je možné říci, že k poznání toho, co máme dělat, je velmi důležité poznat, zda to vůbec můžeme dělat. A abychom poznali toto, je zcela nezbytné poznat, co jsme my samotní, jaké jsou naše dovednosti, schopnosti, kapacity, zdroje. Uvedu jednoduchý případ: vím-li, že mám okopat zahrádku, musím nejdříve zjistit, zda mám k tomu potřebný nástroj, zda třeba moje motyka se k okopání zahrádky hodí, zda je patřičně nabroušená, zda má dobře připevněnou násadu.

Podobně při zkoumání toho, co máme dělat, je nezbytné zjistit, co jsme my samotní, abychom věděli, co vlastně dělat můžeme. V příkladu s motykou tím, že budu zkoumat vlastnosti motyky, zjistím, co všechno tato konkrétní motyka může udělat, jaký je její potenciál a teprve až na to přijdu, mohu ze všech možností, které mi práce s motykou nabízí, vybrat právě takové, které se nejvíce hodí k mému cíli, v tomto případě k okopání zahrádky.

Zkoumání jáství tedy vede ke zjištění, které ukazuje, co všechno je možné vykonávat: povaha jáství určuje povahu možného jednání, limity jáství jsou i limity možného jednání, kapacity a potenciál jáství jsou i všemi možnostmi případného jednání. Jistě je třeba při posouzení toho, co mám dělat, posoudit i vlastnosti prostředí a mé další nástroje, které mám k dispozici, abych to

však vhodně určit, musím poznat také sama sebe, tedy čeho jsem schopen, co dělat mohu a co dělat nemohu. Poznání sebe sama tak není nějakou druhořadou otázkou ani z hlediska pragmatického přístupu k filozofii.

Zastánce pragmatického přístupu by mi mohl dále namítat, že bych sice měl sama sebe zkoumat, ovšem jen s ohledem na praxi, tedy právě s ohledem na to, čeho jsem a čeho nejsem schopen, co dokážu a co nedokážu vykonat. Neměl bych se tedy zkoumat obecně a do všech podrobností, ale jen s ohledem na tento praktický zřetel. Na to lze odpovědět, že i kdyby tato námitka platila, tak k co nejjistější odpovědi na otázku, co dokážu a co nedokážu dělat, je třeba poznat co nejlépe, čím skutečně jsem.

Dále bych mohl proti zastánci pragmatického přístupu říci, že svým zkoumáním mohu zjistit, že žádné jáství vůbec neexistuje, a pak není možné ani žádné jednání, tedy že výzkum problému jáství je i pro pragmatický přístup k filozofii otázkou mimořádně důležitou.

Na to by však zastánce pragmatického přístupu mohl říci, že pokud neprokážu s absolutní jistotou, že jáství není, je pro něj možnost neexistence jáství irelevantní. Pokud totiž existuje třeba jen malá pravděpodobnost, že jáství existuje, je třeba opačnou (byť třeba mnohem pravděpodobnější) možnost zanedbat, protože nemá žádný vliv na praxi. Z modelu, v němž neexistuje žádné jáství, totiž neplatí žádné pravidlo pro praxi, žádná možnost jednání, a je proto správné tuto možnost zanedbat a jednat podle druhé nejpravděpodobnější možnosti, byť by sama měla velmi malou pravděpodobnost.

Nějaký dogmatický stoupenec Davida Huma by možná mohl říci, že je absolutně jisté, že jáství neexistuje, a proto tuto možnost zanedbat nelze, protože to není pouhá možnost, ale absolutní jistota. Ovšem toto by zřejmě většina dnešních filozofů neuznala: o žádné tezi nelze říci s absolutní jistotou, že platí (dokonce ani o této ne).

Připustme však na chvíli, že skutečně žádné jáství neexistuje: opravdu by potom nebyla žádná možnost, jak určit, co dělat? Pokud by zde nebyl nikdo a nic, kdo by mohl provádět jednání, bylo by to opravdu vyloučeno. Ovšem víme, že přinejmenším existují těla, organismy, psychické stavy, rozhodovací mechanismy v organismech: byť by šlo o neosobní entity, ve kterých není žádné jáství ani osoba, bylo by možné si myslet, že by tyto entity mohly být vedeny k určitému jednání. Pokud by ve světě neexistoval žádný objekt, bylo by jednání vyloučeno, avšak pokud existuje alespoň něco, co je schopno jednání, mohou být stanovovány pokyny k jednání i ve světě bez jáství, bez osob, bez osobních jednatelů, činitelů či konatelů.

Jak by tedy zněla odpověď zastánci pragmatického přístupu k filozofii? Je-li důležitá praxe, je důležité také zjistit, kdo je tím, kdo tuto praxi vykonává. Souhlasím, že to není otázka nejdůležitější: tou je samo zkoumání, co dělat, jak konat, co mám/máme konat. Ovšem nutnou součástí této otázky je také závazek zjistit, jaká je povaha toho, kdo koná, zda vůbec existuje, co dělat dokáže a co dělat nedokáže.

Existuje totiž spousta možných odpovědí na otázku, co máme dělat, jak máme konat. Ze všech možných odpovědí by měla být vybrána jen konkrétní podmnožina, která se vztahuje k možným cílům našeho jednání. Dále by však rozsáhlou množinu možného jednání mohlo omezit také naše zkoumání toho, kdo jedná, jáství. Zkoumání jáství by tedy zásadním způsobem mohlo pomoci určit, co máme dělat: jednoduše proto, že by nám pomohlo určit, co vůbec dělat můžeme, jaké jsou naše kapacity, náš potenciál, naše zdroje.

Uznávám ale, že zásadnějším příspěvkem k řešení otázky, co máme dělat, je rozhodnutí, jaký má být cíl našeho jednání, jaké jsou skutečné hodnoty, kterých by mělo být skrze jednání dosahováno. Dodávám ještě, že k rozřešení otázky, co máme dělat, je nutné určit podmínku její možnosti: že vůbec k nějakému jednání dochází a že toto jednání je určitou teleologickou, tedy cílesměrnou aktivitou. Ovšem i zde platí to, co výše: i kdyby bylo pravděpodobné, že jednání možné není, nelze to říci s jistotou, a tedy by se mělo postupovat podle druhé nejpravděpodobnější možnosti, že jednání možné je.

Musím zdůraznit, že souhlasím s pragmatickým přístupem k filozofii a s tím, že základní otázkou je, jak máme konat, co máme dělat, že tedy zásadní je filozofie praktická, etika a filozofie sociální a politická. S tímto přístupem však nemusí souhlasit každý: lze namítat, že hodnotou pro filozofické zkoumání není praxe samotná, ale spíše pravda, hodnota pravdy sama o sobě.

Na to však namítám, že nevidím žádný důvod, proč by pravda měla mít hodnotu sama o sobě, vidím pravdu jen jako vhodný nástroj pro provedení adekvátní praxe, správného jednání. Ovšem mnozí myslitelé soudí, že pravda má hodnotu sama o sobě, že zkoumání pravdy je ušlechtilé, protože právě nemá vliv na praxi, není motivováno praktickými zájmy. Neshledávám však pro toto tvrzení pádné argumenty.

Připustíme však přece, že platí: můžeme se pak ptát, proč v této situaci zkoumat jáství. Jáství je tím, kdo pravdu zkoumá, má tedy k údajné hodnotě pravdy dosti úzký vztah, tím by se dalo ospravedlnit, proč zkoumat právě jáství. Když zjistíme pravdu o jáství, zjistíme také, nakolik je schopno poznávat pravdu (o světě i o sobě samotném).

Někdo by mi mohl namítnout, že užívám pojem jáství arbitrárně: někdy jím rozumím to, co jsme sami, jindy to, co jedná, jindy zase to, co poznává pravdu. Je třeba říci, že doposud jsem skutečně k „jáství“ přistupoval poměrně neurčitě, dále bude třeba přesněji definovat, co jím mám na mysli.

Už nyní je však třeba říci, že mnou uvedené argumenty platí jen tehdy, pokud je jáství tím, za co jsem jej v jednotlivých argumentech považoval: je totiž možné, že jáství sice je, ale jeho skutečná povaha mu neumožňuje jednat, poznávat pravdu, nebo je dokonce něčím jiným než jsme my sami (pokud se budu nyní považovat třeba za neosobní mechanismus mozku, který píše tento text, může sice platit, že v tomto organismu jáství existuje, vyskytuje se v něm, ale nemusí to být nutně ta entita, která píše tento text).

2. Pravděpodobnostní status zkoumání problému jáství

Je třeba zdůraznit, že k poznání toho, zda jáství je a pokud je, jakým způsobem, nevede zřejmě přísná deduktivní cesta. Tudíž je zřejmé, že toto poznání nebude jisté, ale bude mít jenom větší či menší míru pravděpodobnosti.

Tušíme, že lidské poznání je plně chyb a omylů: klamou nás smysly, emoce, intuice i rozum. Domnívám se, že z tohoto důvodu je lepší budovat pouze probabilistickou filozofii, nehledat nutné a absolutně jisté pravdy, ale jen se snažit odhadnout pravděpodobnost všech jednotlivých možností, které nám filozofie i věda předkládají.

Dále je třeba zdůraznit, že neexistuje pouze jediná konzistentní možnost, jak by jáství mohlo být a čím by mohlo být, neboť těchto možností je celá řada. Optimální by nebylo zvolit jen tu nejpravděpodobnější, ale spíše naopak ukázat všechny možnosti a pokusit se také určit, jaká je u každé z nich pravděpodobnost, že zrovna ona platí. Proč volit právě takovýto přístup? Protože naše schopnost určit pravděpodobnost kterékoliv z možností je omezená a také se s pokračujícím empirickým i filozofickým poznáním mění (snad zpřesňuje): může klidně platit, že možnost, kterou v této monografii budu považovat za nejpravděpodobnější, bude brzy převážena možností, kterou zde nyní považuji za nejméně pravděpodobnou.

Dále také platí, že každá z možností, byť velmi málo pravděpodobná, je stále možná, tedy nakonec platit může: je tudíž potřeba uvést všechny alternativy a kombinace. Filozofie bohužel často postupuje tak, že volí vždy jen tu nejpravděpodobnější možnost, správně by však měla uvádět všechna možná řešení a zkusit vždy zároveň odhadnout jejich pravděpodobnost.

Navíc se při řešení problému často prochází určitými dilematy či rozhodovacími body/uzly, při jejichž řešení se posléze vždy volí ta nejpravděpodobnější cesta. Postupuje se tedy tak, že úvahy postupují jen jediným směrem, sériově či lineárně. Správně bychom však měli postupovat paralelně: vyhodnocovat současně všechny souběžné možnosti i jejich postupné větvení, vždy spolu s odhadem, jakou má každá z daných cest asi pravděpodobnostní hodnotu.

3. Definice jáství

V tomto oddílu se pokusím o přesnější vymezení, co bychom pod pojmem jáství měli rozumět. Zohledním kritéria a podmínky, které na něj klade tradice, „zdravý rozum“, věda, filozofie i umění, a také to, zda těmto podmínkám může některá z koncepcí jáství dostát.

3.1 Základní podmínky definice jáství

Otázka, zda existuje nějaké jáství, je otázkou tradiční. Abychom na ni mohli odpovědět, musíme se pokusit definovat, co by mělo jástvím být.

Pokusme si vypsát některé základní podmínky či vlastnosti, které si s jástvím spojujeme.

Existuje-li jáství, pak je tím, čím jsme my sami: to by měl být určitý základ pro jeho definici. Jenomže i toto lze zproblematizovat: je možné, že např. tento text píše neosobní funkce určitého organismu, ve kterém však přece jen nějaké jáství je. Pak by jáství nebylo tím mechanismem, který právě píše.

Jistě platí, že jáství je sebeidentické, tedy totožné samo se sebou a numericky odlišné od jiných entit. Jenomže to jsou formální vlastnosti, které má každá entita a které vymezují každou entitu jakožto entitu.

Jáství je tedy určitou entitou, je „něčím“, je to „cosi“, určitá věc nebo předmět/objekt. Někdo by mohl namítat, že jáství může být vlastností, vztahem, procesem, sítí vztahů, algoritmem. Avšak i toto jsou určité typy objektů. Zdá se totiž, že chceme-li o čemkoliv uvažovat, musíme to vždy považovat za určitý předmět nebo „jsoučno“, i kdybychom uvažovali o nicotě, nebytí (i to je určité „myšlenkové jsoučno“).

Jáství je jedno a právě jedno. Jáství není dvěma či více věcmi a ani není poloviční věcí či čtvrtinou věci. K jáství patří jednota, jedinnost. Ovšem i toto lze zpochybnit: jáství se může v důsledku psychických nemocí rozpadat, může mít více částí, může být funkcí či vlastností něčeho jiného. Ovšem jakási představa jednoty, celistvosti či úplnosti se obvykle s jástvím spojuje.

Jáství je určitý sjednocený celek, který se může skládat z vícera částí, mít více vlastností, mít vztahy s jinými entitami. Tato podmínka je však dosti problematická, protože nevíme, nakolik jáství celistvé skutečně je. Zdá se nám, že jáství je ucelené, avšak můžeme se mýlit.

Jáství je statické, stabilní, stálé, pevné, fixní. Toto je velmi silná podmínka pro jáství, která může být iluzorní.

Jáství je trvalé, přetrvávající v proudu proměnlivých myšlenek, pocitů a vjemů. Opět jde o předpoklad, který může být klamný.

Jáství vlastní tělo, obývá tělo, tělo je jeho nástrojem, majetkem. Jde o problematickou podmínku.

Jáství řídí, ovládá a kontroluje myšlení a tělo. Je myslitelem, pocitovatelem, vnímatelem, konatelem. Tato podmínka je zřejmě nejproblematičtější, byť značně rozšířená.

Vypsal jsem řadu podmínek, které jsou s jástvím obvykle spojovány. Je zřejmé, že čím více podmínek na jáství budeme klást, tím menší je pravděpodobnost, že něco takového bude skutečně existovat.

Je zde nějaká podmínka, kterou musí jáství splňovat nutně? Ano, jáství musí být něčím, určitým objektem (v nejširším smyslu toho slova). Pokud by jáství nesplňovalo ani toto, nemohli bychom říci, že existuje. Ovšem toto platí jen v rámci našeho myšlení, které je nutně předmětné, objektuální a intencionální (je o něčem, vztahuje se k něčemu, přemýšlí o předmětech či objektech). Jiný způsob poznání by snad jáství mohl uchopovat jinak, zdá se však, že lidské myšlení jinak než objektuálně pracovat neumí. Dokonce ani myšlení, které se od západního liší nejvíce, což může být myšlení obecně východní, čínské, japonské či myšlení „přírodních národů“, myslí vždy objektuálně a nemůže myslet jinak.

3.2 „Já“ jako zájmeno první osoby singuláru

Jáství je primárně slovem, jistým symbolem či symboly: „já, mě, mně, moje, mé...“. Jáství je tak primárně vymezeno pouhým zájmenem „já“, tedy zájmenem první osoby čísla jednotného. V tomto smyslu bezpochyby existuje. My se nyní ptáme, co tomuto symbolu odpovídá, pokud vůbec něco. Nemůžeme myslet jinak než tak, že se ptáme, zda mu odpovídá jistá věc neboli jistý předmět/objekt.

Základní výchozí bod je tedy zjevný: je jím slovo „já“, osobní zájmeno první osoby singuláru. V tomto smyslu jáství bezpochyby existuje: jako slovo, symbol. My však nyní chceme vědět, zda k něčemu toto slovo referuje. Pokud je jáství primárně slovem, měli bychom se ptát, jak bývá toto slovo používáno v jazyce, v jakých kontextech se vyskytuje, s čím je asociované, zda v sobě nese určité reference či asociace.

Jáství je v jazykových kontextech používáno ve všech jazycích pro označení „mě“, mé osoby, toho, kým jsem já, co jsem (údajně) já.

Mají ekvivalent českého zájmena „já“ všechny jazyky? Nikoliv, některé jednodušší jazyky slovo „já“ vůbec neznají (Ingram 2010, 192-202).

Jak používají toto zájmeno malé děti? Obvykle je dosti dlouho, až do tří let, nepoužívají správně a hovoří o sobě často v třetí osobě singuláru: jako o Honzíkovi, Alence (Honzík byl hodný, Alenka hodná, Alenka chce...) (Ingram 2010). To může souviset s tím, že až kolem třetího roku se správně vyvine defaultní síť, která je podle neurověd zřejmě za značnou část jáství zodpovědná (Koukolík 2013).

Zajímavé je také to, jakým způsobem používají toto zájmeno autisté: „já“ říkají druhým lidem a sobě říkají „ty“. Je tomu tak proto, že mechanicky opakují věty druhých: druzí jim říkají „ty“ a sobě „já“, někteří autisté nejsou schopni toto přetočit a jen to mechanicky kopírují (Vermeulen 2006).

4. Primitivní jáství

V následujícím oddílu se pokusím ukázat, že jáství je zejména tzv. „primitivním jástvím“, tedy psychofyzickým lidským organismem, živou lidskou bytostí, lidským individuem (jedincem).

Primitivní jáství tak v sobě spojuje dva aspekty, aspekt psychický (mentální, vnitřní) a aspekt fyzický (biologický, tělesný, vnější). Jde o dva aspekty nebo o dvě vlastnosti, o kterých víme, že jsou ve velmi úzkém vztahu, ve velmi silné korelaci: změna jednoho je bezprostředně doprovázena současnou změnou druhého a naopak. Jde o poměrně striktní psychofyzický paralelismus, který však rozhodně nemusí znamenat identitu obou fenoménů. Minimálně metodologicky, ale i striktně ontologicky jde o dvě vlastnosti, snad o dvě vlastnosti (obvykle) neoddělitelné nebo neodlučitelné. Zda jde o dvě vlastnosti jediné věci (objetu, substance) a jakou má tato věc (substance) hypotetickou povahu/přirozenost, zde nemusíme řešit, to není předmětem této knihy. Nám zde postačuje poměrně striktní korelace těchto dvou (často neoddělitelných) vlastností, tedy vlastností fyzických na straně jedné a vlastností psychických na straně druhé. Je tedy zřejmé, že naše primitivní jáství má dvě stránky, dva aspekty, stránku vnitřní (psychickou) a stránku vnější (fyzickou).

4.1 Primitivní jáství: základní reference slova „já“

Platí, že ve všech jazycích ekvivalent českého zájmena „já“ referuje k danému psychofyzickému organismu, který jej vyslovuje. Referuje tedy k tělu, které mluví. Ovšem k tělu v nejširším smyslu slova, což je právě psychofyzický organismus, živá bytost.

Filozofie myslí má pro psychofyzický organismus označení „primitivní já/jáství“. Je to něco základního, co určitě existuje.

Mnozí chápou primitivní jáství jednoduše jako tělo. Toto pojetí je nepřesné, protože s termínem „tělo“ je tradičně spojen dualismus duše a těla nebo dualismus vědomí/myšli a těla. Očekáváme, že v těle sídlí či se nějak vyskytuje nějaká duše, duch, mysl, vědomí nebo osoba, osobnost. V takovémto dualistickém pojetí jsme proto do pojmu „tělo“ nezahrnuli z psychofyzického organismu všechno, něco jsme si totiž vyhradili pro jeho protipól, kterému můžeme říkat duch, duše, osoba, osobnost.

Jenomže pojem „primitivní já“ je stanoven ještě před tím, než se rozhodneme chápat organismus monisticky nebo dualisticky. Je to jednoduše určitý celek, určitá jednota, souhrn částí, z nichž alespoň některé jsou kauzálně či funkcionálně provázané. Zdá se, že překlad termínu „primitivní jáství“ termíny „psychofyzický organismus“ nebo „živá bytost, živý organismus“, je nevhodnější, nejméně zavádějící.

Ovšem i termín „organismus“ je poněkud zavádějící, protože má primárně biologické či naturalistické konotace. Je třeba zdůraznit, že se zde nijak nesnažíme prosazovat metafyziku biologismu či naturalismu nebo materialistického monismu. Pojem „organismus“ zde pojmám naprosto obecně jako cosi, co dokáže pojmut i „vývojově nižší“ zvíře, podle mnohých zoologů dokonce také kočka nebo pes: je to určitá jednota, funkčně propojený celek.

Nechci však organismus chápat redukcionisticky a pouze biologicky: organismus má své kulturní, historické, sociální, politické, umělecké, náboženské, psychologické a další komponenty. Není to pouze tělo a není to pouze biologický organismus, je to komplex mnoha vlastností, který je nějak vázaný nebo asociovaný s biologickým tělem a jeho mozkem. Na tomto místě není třeba řešit otázku, zda v daném organismu je duše nebo nějaká osoba/osobnost, stačí, když budeme schopni určit hranice oddělující jeden organismus od organismu jiného.

Primitivní jáství tedy není žádnou vnější věcí, nejde o vnější fyzikální objekt. Jde o jednotu organismu, jedinou psychofyzickou substanci/věc. Pojem „tělo“ nás zde tedy může zavádět: nelze ho zde chápat v obvyklém smyslu jako fyzický objekt, ale jako organismus, který kromě fyzických komponent má i subjektivní kvality, prožitky, vjemy, myšlenky etc.

Petr Kouba v návaznosti na fenomenologická bádání ukazuje, že to nemusí být tak jednoduché: fyzikální pojetí těla jako určité věci (Körper) se liší od zevnitř subjektivně prožívané tělesnosti (Leib) (Kouba 2006, 41-80). „Körper“ má jasně určené hranice, je měřitelné a vážitelné, zatímco „Leib“ má hranice mnohem širší a mnohem vágněji určené, horizont jeho prožitkovosti, jeho horizontů, „intimní zóny“ nelze přesně detekovat.

Ale i s touto problematizací zřejmě platí, že dokážeme – byť jen vágně – odlišit jeden organismus od druhého. Vždyť i lékař nebo psycholog, který by se snažil maximálně respektovat fenomenologická bádání, by byl schopen odlišit fyzické a psychické nemoci jednoho organismu nebo pacienta/klienta od druhého.

Primitivní jáství tedy budu pojímat jako psychofyzický organismus, ovšem s tím, že nemá pouze fyzickou a psychickou komponentu, ale také komponenty další: historickou, sociální, politickou, kulturní, vědeckou, uměleckou. To, že o něm mluvím jako o „psychofyzickém organismu“ je jen určitou zkratkou.

Je však třeba zdůraznit, že naše definice primitivního jáství je spíše instrumentální a pragmatická než striktně ontologická: primitivním jástvím je pro nás zejména to, k čemu se tak chováme, co za ně bezprostředně považujeme. Je zde samozřejmě riziko omylu.

Zdá se, že jsme dospěli opět k určité základní jistotě. Lze jistě tvrdit, že jáství existuje jako slovo, které se vyskytuje téměř ve všech jazycích jakožto osobní zájmeno první osoby čísla jednotného. Lze dále považovat za jisté, že toto zájmeno nějak, určitým způsobem referuje k primitivnímu jáství.

Je třeba zdůraznit, že určitá vágnost byla v předešlé větě užita záměrně: zájmeno „já“ nějak referuje k objektu, který jsme nazvali primitivním jástvím, nevíme však ještě, jakým způsobem. V takové situaci je vhodnější větu upravit: zájmeno „já“ je ve všech jazycích, v nichž se vyskytuje jeho ekvivalent, nějakým, zatím neurčeným, způsobem asociováno s objektem „primitivní já“, kterým je psychofyzický organismus.

Nemusí jistě platit, že osobní zájmeno „já“ je svázáno s primitivním jástvím jistou přímou referencí nebo denotací. Zde je namísto Quinova kritika tzv. „mýtu muzea“: neplatí, že na věcech ve světě jsou jako v muzeu navěšeny štítky se jmény/slovy/symboly, které je bezprostředně označují, referují k nim (Quine 2006). U mnohoznačného zájmena „já“ to platí v ještě mnohem větší míře: víme bezpečně jen to, že ve všech jazycích je určitým – do jisté míry vágním – způsobem svázáno s primitivním jástvím, tedy s psychofyzickým organismem.

Ovšem je také třeba říci, že asociace zájmena „já“ s primitivním jástvím není zcela vágní: vždy předpokládáme, že právě jeden psychofyzický organismus je spojen s právě jedním zájmenem „já“ a naopak. Dokážeme spočítat, kolik psychofyzických organismů zrovna sedí v čekárně u stomatologa nebo stojí ve frontě na poště. Základním vodítkem pro toto sčítání je pro nás samozřejmě přítomnost viditelných fyzických těl: předpokládáme, že jedno tělo je spojeno s právě jedním osobním zájmenem „já“.

Samozřejmě psychiatrie zná případy, kdy je jáství zčásti nebo zcela rozdělené na dva či více komplexů: známe mnohačetnou poruchu osobnosti, kdy se zdá, že v těle je více jáství. Při schizofrenii pak nedochází k rozdělení osobnosti, ale k oddělení psychických funkcí od sebe: cítění neodpovídá viděnému nebo myšlenému apod. Při oddělení dvou hemisfér, způsobeném částečným nebo úplným protětím svorového tělesa, které je obvykle spojuje, také pozorujeme u daných jedinců to, že jinak vnímá svět pravá a jinak levá hemisféra (Gazzaniga 1970, nověji Gazzaniga 2013, 47-72).

Obvykle ovšem platí, že s jedním psychofyzickým organismem je spojeno právě jedno jáství. Není to však nic logicky nutného: už Kant se ptal, kolik je v jednom těle duší (Kant 2001, 252-268), což můžeme do soudobého slovníku přeložit takto: není logicky nutné, aby s jedním psychofyzickým organismem bylo spojeno právě jedno jáství.

Lze zvažovat i možnost, že některé organismy nemají jáství vůbec žádné? Ne, pokud chápeme jáství jako asociované právě s objektem, kterým je psychofyzický organismus. Je-li zde tedy psychofyzický organismus, je zde právě jedno jáství, jež je právě tímto organismem. Pokud dojde v organismu k poruše, může se organismus rozdělit na více částí, buď parciálně, nebo úplně. Je však možné, že organismus není dostatečně integrovaný, že je spíše shlukem než celkem: pak by se dalo hovořit o tom, že zde jáství není, protože to vlastně není jeden celistvý organismus, ale spíše agregát mechanismů a funkcí, jak se může někdy stát v případech pokročilých stádií schizofrenie (přesvědčivě to ukazuje Laing 2000).

4.2 Primitivní jáství a tradiční definice jáství

Zdá se, že mnohé z vlastností, které jsou ve filozofické i mimofilosofické tradici jáství připisovány, primitivní jáství má. Psychofyzický organismus jakožto primitivní jáství je v jistém smyslu jednotný, úplný, celistvý, přetrvává v čase. Je to určitý koordinovaný celek, v němž jednotlivé funkce jsou synchronizovány ke společnému účelu, k smysluplnému jednání, v němž jakoby sledovalo jistý cíl nebo účel. Také se sice v průběhu času mění, avšak zachovává si jistou časovou, kauzální i paměťovou kontinuitu, mění se obvykle postupně, nikoliv diskontinuálně, nikoliv „skokově“.

Obvykle bývá po jáství požadováno, aby vlastnilo své tělo, je zde tato podmínka splněna? Nikoliv, tuto podmínku zcela splnit nelze: primitivní jáství je tělem, byť tělem v širším smyslu slova, tedy s jeho sociálními, historickými, psychologickými či kulturními komponentami. Ovšem lze jistě říci, že některé psychické funkce tohoto těla jaksi odpovídají za toto tělo, mohou jím určitým způsobem disponovat: v tomto omezeném smyslu jej tedy „vlastní“.

Po jáství je dále požadováno, aby tělo řídilo, kontrolovalo, bylo v něm jako „král, majitel, řídicí manažer“ (často užívané metafory). Může tyto podmínky splňovat primitivní jáství? Určitě ne zcela, avšak opět lze říci, že některé exekutivní, kontrolní mechanismy, funkce, obvody či neurální síť mozku vlastně kontrolují a řídí zbytek těla, v tomto smyslu tedy část primitivního jáství kontroluje či řídí ostatní části primitivního jáství.

Zdá se tedy, že mnohé z toho, co jsme u jáství hledali, jsme našli už u primitivního jáství: proč tedy nezůstaneme u něj? Protože má poněkud problematickou osobní identitu. Není zřejmé, co by mělo tvořit to, co přetrvává

v čase jakožto jeho určující kritérium. Jednou možností je genetický kód, jinou některé základní části nebo obvody nebo sítě mozku, které přetrvávají po celý život. Víme sice, že mozek se neustále přestavuje a jeho synapse se proměňují, zároveň ale víme, že jeho základní sítě širšího rozsahu, základní mechanismy a funkce, zůstávají po celý život stejné. Tyto komponenty by tedy mohly sloužit pro vymezení osobní identity jáství.

Na zásadní úskalí tohoto přístupu ale přišel Derek Parfit: všiml si díky svým myšlenkovým experimentům s duplikací těl, teleportací a klonováním, že osobní identita je vymezitelná jen arbitrárně, nelze přesně určit, co je jedním jástvím a co už je jiným jástvím.[9] Považuji jeho argumenty za velice silné, avšak nikoliv za zcela vyvracející možnost primitivního jáství.

Ovšem dalším důležitým problémem primitivního jáství je to, že tato koncepce neřeší zcela uspokojivě požadavek tradičního pojetí, podle kterého jáství má být subjektem: tedy tím, kdo je stále nebo alespoň opakovaně přítomný při výskytu různých duševních stavů. Tedy tím, kdo myslí, vymýšlí a řídí myšlenky, cítí emoce, vnímá vzruchy. Jde o koncepci, která jáství považuje za subjekt, za pozorovatele, svědka, vlastníka psychických i fyzických stavů. Mělo by jít o nějakou stabilně existující osobu, která je majitelem a kontrolorem alespoň některých stavů, procesů a vlastností primitivního jáství, tedy psychofyzického organismu. Není však jisté, že něco takového existuje, což bude diskutováno dále. Také ukáží, že v jistém smyslu dokonce i primitivní jáství může být subjektem mentálních stavů.

4.3 Mezizávěr: osobní zájmeno „já“ a primitivní jáství

Nyní si můžeme dovolit jistý mezizávěr: výchozím bodem našich úvah nutně musí být slovo „já“ a jeho ekvivalenty v jiných jazycích, tedy v těch, ve kterých se vyskytuje (což nejsou všechny, viz výše). Toto slovo má vždy funkci osobního zájmena první osoby jednotného čísla. Vždy je – jak jsem uvedl, vágně – asociováno s primitivním jástvím, tedy s psychofyzickým organismem. Tato asociace je sice volná a vágní, není však zcela arbitrární: arbitrarita má své hranice.

Mnoho z vlastností, které tradice po jáství požaduje, nabízí objekt „psychofyzický organismus“, tedy primitivní jáství. Nenabízí však všechny tradičně požadované vlastnosti: psychofyzický organismus nemůže zcela vlastnit ani řídit tělo, už vůbec potom nemůže (alespoň na první a povrchní pohled) být

trvalým nebo alespoň opakovaně se vracejícím subjektem, tedy svědkem, pozorovatelem, myslitelem, pocitovatelem či konatelem různých psychických či fyzických stavů tohoto psychofyzického organismu, tedy primitivního jáství. Problematická je také osobní identita primitivního jáství, tedy kritérium určující identitu primitivního jáství v průběhu času: hlavní námitky zde vyslovil výše zmiňovaný Derek Parfit (Parfit 1987).

5. Primitivní jáství a dualismus

V následujícím oddíle se pokusím ukázat, jaký vztah má primitivní jáství k dualismu, a to jak k přirozenému dualismu, který zastává většina kultur, tak také k dualismu filozofickému, který je součástí zejména západní filozofické tradice.

5.1 Zdroj problému s jástvím: předpoklad přirozeného dualismu

Výše jsme viděli, že jáství bezpochyby v jistém smyslu existuje: jako zájmeno i jako psychofyzický organismus, se kterým je určitým (poněkud vágním) způsobem toto zájmeno ve všech jazycích, ve kterých se vyskytuje, spojeno.

„Primitivní jáství“ je jáství základní, prapůvodní, jednoduché. Tedy je to takové jáství, které obvykle za jáství každý považuje, takové jáství, které samozřejmě existuje, protože o něm máme mnoho empirických dat běžné i vědecké zkušenosti. Jde o lidskou živou bytost nebo lidský organismus, který má řadu komponent: fyzikální, chemickou, biologickou, psychologickou, sociální, historickou, politickou i kulturní. Jde o entitu, která je současně celistvou jednotou těchto všech komponent.

Primitivní jáství je jednoduše každý konkrétní empiricky poznatelný člověk, empirické konkrétní individuum, lidský jedinec. Je to tedy entita, kterou přirozeně pokládáme za něco, co je jednotné, tvoří jednotu, funkční celek organismu, který má svou strukturu.